

Hamlet İsaخانlı

Yaxşı nədir, pis nədir?

Ali təhsilin inkişafı və ali məktəblərin keyfiyyət göstəriciləri haqqında

Müasir dünyada ali məktəblər ağır rəqabətə, bəzən global rəqabətə davam gətirmək məcburiyyəti qarşısında qalırlar. Bu zaman yeganə çıxış yolu özünü digərlərindən fərqləndirmək, daha yaxşı, daha güclü olduğunu sübuta yetirməkdən ibarətdir. "Yaxşı nədir, pis nədir" suallarına cavabı keyfiyyətdə axtarmaq lazımdır.

(Əvvəli jurnalımızın 166-cı nömrəsində)

Keyfiyyəti kimlər ölçür?

Ən mühüm suallardan biri: Keyfiyyəti ölçməyə kim məsuldur? Eyni qurumda, bir təhsil müəssisəsində keyfiyyəti ölçməyə ən azı üç namizəd var-*hökumət, təhsil müəssisəsinin özü və keyfiyyət haqqında qərar verməyə səlahiyyəti olan müstəqil qurumlar, məsələn akkreditasiya agentlikləri.* Dünya təcrübəsi göstərir ki, hökumət bu işə qarışmaq fikrindədirsə, o, minimum standartları düzgün müəyyən etməyə çalışmalı və bununla kifayətlənməyi bacarmalıdır. Məsələn, ibtidai və orta təhsilin müddəti və ya uzunluğu, yəni

tədrisin neçə ilə nəzərdə tutulduğu, zəruri hesab olunan fənlərin siyahısı və ümumi məzmunu, tədris dili ilə bağlı siyasət, maddi bazaya qoyulan minimum tələblər, irqi, dini və digər ayrı-seçkiliyin olmaması və s. hökumətin təhsil siyasətinin əhatəsində ola bilər (burada *və sair* altında gizlənənlər çox olmamalıdır!). Qalan hər şey məktəbin məqsəd, vəzifə və məzmununu, xüsusiyyətlərini müəyyən edənlərin və dövlət məktəbi deyilsə, məktəb sahiblərinin işidir. Azərbaycanda təhsilin, daha dəqiq desək, təhsil ocaqlarının keyfiyyətini ölçən müstəqil, səlahiyyətli agentliklər, assosiasiyalar

yoxdur. Bunun birinci və əsas səbəbi hökumətin "bu sahə ancaq mənə aiddir" düşüncəsində olmasıdır, bununla belə bu işi görməyə iddiaçı ola bilən, nüfuzlu və peşəkar insanlardan ibarət nüfuzlu müstəqil qurumların olmaması da faktır. Keçid iqtisadiyyatına aid ölkələrdə, postsosialist ölkələrdə, bir sıra Asiya və Afrika dövlətlərində də təhsildə keyfiyyətin ölçülməsi məsələsində dövlət monopoliyası var.

Keyfiyyətə baxış.

Amerika təcrübəsi tarixindən.

Akkreditasiya

Təhsil müəssisələrini bütövlüklə xarakterizə edən ümumi keyfiyyətin ölçülməsində, bütövlükdə bir qurum qiymətləndirilməsinin aparılmasında, eləcə də ayrı-ayrı elm, tədris sahələri üzrə təhsil müəssisələrinin uğurlarını və cari vəziyyətini araşdırıb peşəkar bir fikir söyləmək məsələsində amerikalıları pioner hesab etmək olar.

XIX əsrin 2-ci yarısında ABŞ-da təhsil siyasəti və təhsil qurumları ilə bağlı bir sıra həyati vacib problemlər meydana çıxmışdı və onların həlli yolları müzakirə edilirdi. Ali təhsil almaq üçün kolleclərə qəbul qaydaları işlənilməmişdi, kolleclərdən dərəcə alıb məzun olmaq barədə hamı tərəfindən qəbul oluna bilən standartlar yox idi. Klassik, sabit, donuq tədris planları işə yaramırdı, seçmə dərslərə ehtiyac artmışdı. Sosiologiya,

psixologiya kimi yeni elm sahələri də formalaşmaqda idi ki, ali məktəblər onlara biganə qala bilməzdi. Bir kollecdən bakalavr dərəcəsi almış məzun başqa kollecdə magistr (master) proqramına daxil olmaq istəyəndə xeyli uyğunsuzluqlar meydana çıxırdı.

Bu cür problemlərlə üzləşən ali məktəblər çıxış yolları axtarmaq məcburiyyətində qalmışdı. Xüsusilə, ali məktəbə qəbul məsələsi, gündəlikdə möhkəm dayanmış, təxirəsalınmaz hala gəlmişdi. Miçiqan Universiteti 1871-ci ildə öz müəllimlərini orta məktəblərə göndərən məktəblərdə tədrisin vəziyyətini araşdırmağa başladı. Bəyənilmiş orta məktəblərin məzunları öz diplomları (orta məktəbi bitirmə sənədi) əsasında Miçiqan Universitetinin tələbəsi olmaq hüququ qazandılar. İndiana, Visconsin və Kaliforniya universitetləri də analoji hərəkət etməyə başladılar. Bu, Amerikada təhsil müəssisələrinin planlı, düşünülmüş şəkildə dəyərləndirilməsinin, təhsildə keyfiyyət ölçülərinin tətbiqinin başlanğıcı oldu. Beləliklə, ali məktəblər orta məktəbləri qiymətləndirən, müəyyən mənada akreditasiya edən qurum vəzifəsini öz öhdələrinə götürdülər.

Tezliklə bu hərəkət bölgə xarakteri aldı və qonşu ştatlarda kolleclərə qəbul məsələsinə ümumi yanaşma meyilləri gücləndi. Müxtəlif coğrafi bölgələrdə təhsil standartlarının müəyyən edilməsi və keyfiyyətin ölçülməsində xüsusi marağı olanlar könüllü surətdə birləşib müstəqil, özəl qurumlar halında fəaliyyətə başla-

dılar. 1885-ci ildə *Yeni İngiltərə Məktəblər və Kolleclər Assosiasiyası* (New England Association of Schools and Colleges), 1887-ci il *Orta ştatlar* (Middle States), 1895-ci il *Cənub* (Southern) və *Şimali mərkəz* (North Central) məktəblər və kolleclər assosiasiyaları quruldu. Digər iki analoji qurum - *Şimali qərb* (Northwest) 1917-ci il və *Qərb* (Western) məktəblər və kolleclər assosiasiyası 1923-ci yaradıldı.

Bu altı assosiasiya universitə və kollecləri akkreditasiya (akkreditə) etməyə, ali məktəbləri bütövlüklə, institut kimi (ingiliscə - "institutional") qiymətləndirmək işinə başladılar, 1910 və 1954-cü illər arasında bəyənilmiş, yəni akkreditə olunmuş, akkreditasiyadan keçmiş, akkreditasiya almış ali məktəblərin siyahısını elan etdilər. Bu günə kimi ABŞ universitələrinin və kolleclərinin qurum dəyərləndirilməsi bu altı nüfuzlu müstəqil (qeyri-hökumət) təşkilatlarının üzərinə düşür.

Akkreditasiya bir tərəfdən diaqnostika üçündür, keyfiyyətin və standartların donuq olmadığını, hərəkətdə olduğunu nəzərə alır, ali məktəbin fəaliyyətinə bir proses kimi baxır, inkişafına kömək edir, yol göstərir. Digər tərəfdən isə akkreditasiya qərardır, keyfiyyət haqqında hökm vermək üçündür, rəsmi tanınmadır, prosesi tənzimləmək funksiyasını yerinə yetirir.

Bu zaman, əlbəttə, ali məktəbin təbiətinə, məqsədinə görə, ölçüsünə görə və s. əlamətlərə görə fərqliliyini və fərdiliyini, özünəməxsus olmaq istəyini

akkreditasiya qurumu nəinki sındırmağa çalışmamalı, tam əksinə, birinci növbədə nəzərə almalı, bu istəyi qorunmalıdır.

Amerikada «ixtisaslaşmış» akkreditasiya. Tarix və bu gün

Digər, bütövlükdə (ingiliscə-«institutional»; Türkiyə türkcəsində işlənən "kurumsal" termini azərbaycanca səslənməyə hazır kimi görünür) akkreditasiyadan fərqli bir dəyərləndirmə isə proqram fənn. yönlü assosiasiyaların üzərinə düşür. Əgər birincilərə ABŞ-da "regional akkreditasiya" deyilsə, proqram, sahə xarakteri daşıyanlara "ixtisaslaşmış" ("specialized") və ya "peşəkar" ("professional") akkreditasiya deyirlər. İxtisaslaşmış akkreditasiya sahəsində birinci addımı Amerika Tibb Assosiasiyası atdı, 1905 - 1907-ci illərdə bu assosiasiyanın *Tibbi təhsil şurası* (The Council of Medical Education) mövcud tibb fakültələrini gücünə, keyfiyyətinə görə təhlil və təsnif edib sıraladı, reytingini müəyyən etdi. Maraq üçün, həmçinin ilk addımlardan məsələnin həllinə nə qədər ciddi yanaşıldığını göstərmək üçün, qeyd edək ki, baxılan 160 fakültədən 82-si bəyənilən (A sinfi), 46-sı bəyənilməyə namizəd (B sinfi) və 32-si bəyənilməyən (C sinfi) kateqoriyasına daxil edildi. 1915-ci ilə kimi bu dəyərləndirmə təkrarlandı, bəyənilənlərin sayı 66-ya, bəyənilməyə namizədlərin sayı 17-yə endi (və 12 bəyənilməyən fakültə qaldı). Bu işin nəticəsində Birləşmiş

Ştatlarda tibbi təhsil fəvqəladə dəyişmələrə məruz qaldı, bəyənən fakültələrin tədris planları kökündən təftiş olundu, yeniləşdi (bu proses bu gün də davam edir).

Hazırda ABŞ-da elm, sənət və texnologiyanın bir sıra sahələri üzrə ali məktəb proqramlarını dəyərləndirən peşəkar assosiasiyalar fəaliyyət göstərir (məsələn, *Mühəndislik və Texnologiya üzrə akkreditasiya qurumu* - Accreditation Board for Engineering and Technology, *Biznes və biznesə aid proqramlara baxan Müstəqil Kollec və fakültələri akkreditə şurası* - Accrediting Council for Independent Colleges and Schools, *Amerika Vəkillər Assosiasiyası* - American Bar Association və s.). Qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra sahələrdə (riyaziyyat, fizika, kimya, tarix, siyasi elmlər...) ixtisaslaşmış akkreditasiya adətən tətbiq olunmur.

Akkreditasiya qurumlarının müstəqilliyi və hökumətin rolu. Amerika təcrübəsi

Cəmiyyətə ali məktəblərin gücü, keyfiyyəti (əslində isə yararlılığı) barədə peşəkar məlumat verməyə çalışan bir sıra müstəqil qurumların varlığı və onların mühüm rol oynaması Birləşmiş Ştatlarda təhsil sisteminin həm mürəkkəbliyini, həm də dinamizmini nümayiş etdirir.

Akkreditasiya hərəkəti Amerika ali təhsil sistemini gücləndirən, dünya

birincisi edən amillərdən biri hesab olunur. Amerika ictimaiyyəti və tədqiqatçılar bu uğurun bir səbəbini də akkreditasiya qurumlarının məhz hökumətdən asılı olmaması, özəl olması və müstəqilliyində görür.

1992-ci il Ali təhsil aktına edilən əlavələr federal hökumətə *Amerika tarixində ilk dəfə* keyfiyyətin təminatı məsələsinə birbaşa müdaxilə etməyə imkan verdi. Belə ki, hər Ştatda tələbələrinə federal maliyyə köməyi almaq haqqına sahib olmaq istəyən ali məktəbin keyfiyyəti haqqında fikir yürüdəcək olan *Dövlət orta təhsildən sonra təftiş qurumları* (State Postsecondary Review Entities) yaradılması tələb edilirdi. Üstəlik federal təhsil departamentinin təzyiqi altında müxtəlif akkreditasiya agentlikləri *Akademik akkreditasiya üzrə milli siyasət şurası* (National Policy Board on Academic Accreditation) yaratdılar. Bu qurumun yaradılmasında məqsəd akademik akkreditasiya məsələsində milli standartların (bizim öyrəşdiyimiz dillə desək, dövlət standartlarının) təklif edilməsi, o cümlədən, tələbələrin qavrama-öyrənmə dərəcəsini müəyyən edə bilən ölçülərin işlənməsi idi. Nəticədə, Birləşmiş Ştatlarda da akademik keyfiyyətin təminatı məsələsində digər inkişaf etmiş ölkələrdəki modellərə bənzər milli sistemin yaradılması gözlənilirdi. Lakin 1994-də Konqres bu orta təhsildən sonra təftiş qurumunun fəaliyyətini lazımlı bilmədi və maliyəyləşdirmədi. Və sonralar ali təhsil aktı yeniləşdirildikdə də bu məsələyə yenidən

baxılmadı. Həmçinin 1995-cı ilin yayında ali məktəblər (dövlət və özəl) nümayişkarənə surətdə Akademik Akkreditasiya üzrə Milli siyasət şurasının təkliflərini rədd etdilər. Mərkəzi vahid akkreditasiya qurumunun qeyri-obyektiv nəticələrə gəlmə ehtimalının olduğu və ümumiyyətlə, mərkəz-ləşdirmənin effektsiz və zərərli olduğu qeyd edildi. *Amerika ali təhsil sisteminin böyüklüyünün bir əlaməti də onun rəngarəngliyi, müxtəlifliyi, dinamizmi, mərkəzi idarəçiliyinin olmamasıdır. Hər hansı mərkəziyyətçilik, dövlət müdaxiləsi bu akademik əzəmətə xələl gətirə bilər.*

Beləliklə, mərkəzləşdirilmiş və hökumət təsirində olan akkreditasiya fikri baş tutmadı, əksinə, 1996-cı ildə ali məktəb rektorlarının xüsusi referendumu nəticəsində müstəqil fəaliyyət göstərmək istəyən çoxsaylı akkreditasiya qurumlarını tanıma üzrə şura meydana gəldi.

Amerika təcrübəsi göstərir ki, *keyfiyyəti ölçmək sahəsində monopoliya yaratmaq qəti surətdə doğru deyil, əslində isə təhlükəlidir.* Doğru yol isə müxtəlif müstəqil qurumlar və maraqlı tərəflər arasında müzakirə və razılaşmaların əldə edilməsindədir.

Qiymətləndirilməsi o qədər də asan olmayan tədqiqat və doktorluq proqramlarının keyfiyyəti məsələsi də diqqətdən kənar qalmadı. Bu məsələ Milli Araşdırma Şurasının (National Research Council) dəstəyi ilə hökumətin müdaxiləsi olmadan ciddi şəkildə öyrənilmişdi, 1982 və 1995-ci illərdə nəticələr nəşr

olundu. Həm ali məktəblər, həm siyasətçilər tərəfindən bu araşdırma və onun müəyyən etdiyi keyfiyyət sıralaması ciddi qəbul edildi. 1982-də Amerika ali məktəblərində inkişaf etdirilən 32 sahədə (ixtisas üzrə) 2699, 1995-də isə 41 sahə üzrə 3600 tədqiqat-doktorluq proqramı tədqiq olunub dəyərləndirildi.

Bu araşdırma hər konkret sahəyə aid tələbə (doktorant) və professorların sayı, verilən doktorluq dərəcələrinin sayı, digər yerdə çalışan həmkarların-mütəxəssislərin proqramın keyfiyyəti haqqında fikirləri kimi faktlara əsaslanır. Növbəti nəşr-xülasə 2007-ci ilin axırlarına planlaşdırılıb. Bu dəfə baxılan elm sahələrinin sayı 41-dən 57-yə yüksələcək, eləcə də elektron («online») məlumatlar bazası hazırlanacaq. Daha sürətlə inkişaf edən sahələrdə, xüsusilə təbiət elmlərində 10-12 il ərzində universitet proqramlarında böyük dəyişmələrin olması mümkündür və məlum xülasə/qiymətləndirmə xeyli köhnəlmiş ola bilər. Məhz bu məsələ ali məktəb ictimaiyyətində mübahisələrə, müzakirələrə səbəb olur. Elektron məlumatlar bazasının əmələ gəlməsi və orada dövrü olaraq (daha qısa zaman ərzində) yeni müşahidələrin əks olunması bu işi müəyyən dərəcədə yoluna qoya bilər.

(ardı var)